

LESZEK BEDNARCZUK

PARALELE INDOEUROPEJSKIE POLSKICH GWAROWYCH PROCESÓW FONETYCZNYCH

Przedmiotem moich rozważań jest próba interpretacji procesów fonetycznych, jakie dokonały się w epoce historycznej i zachodzą w chwili obecnej w gwarach polskich, z punktu widzenia językoznawstwa porównawczego przez konfrontację z paralelnymi zjawiskami w innych językach i dialektach indoeuropejskich, więc także słowiańskich.

Porównanie takie pozwala określić:

1. które z polskich gwarowych procesów fonetycznych mają charakter uniwersalny, które znajdują paralele na gruncie indoeuropejskim, które ograniczają się do języków słowiańskich, a które poza obszarem polskim nigdzie nie występują w podobnym kształcie;
2. czy zmiana fonetyczna, dokonana na całym lub części polskiego obszaru gwarowego, obejmuje inne języki/dialekty graniczące z polskim i czy tworzy z nimi wspólny areał;
3. na podstawie dobrze udokumentowanej w gwarach polskich zmian zinterpretować zjawiska w innych językach/dialektach indoeuropejskich, a nawet procesy przedhistoryczne, opierając się na ich historycznych rezultatach, z drugiej strony sprowadzić mało wyraziste na obszarze polskim tendencje do znanych dobrze gdzie indziej procesów fonetycznych.

PRZEGLĄD PARALELI FONETYCZNYCH

I. SAMOGŁOSKI

1. *Powstanie i zanik opozycji ilościowych.* W późnej epoce prasłowiańskiej nie było fonologicznej opozycji „krótka/długa”. Powstała ona w języku polskim głównie z kontrakcji oraz wzdłużenia zastępczego po zaniku końcowych jerów. Proces ten objął wszystkie samogłoski (różnica *ĩ/ī, ũ/ū* zachowała się w kaszubskim, por. I, 2), ale wzdłużenie dokonało się tylko przed końcową spółgłoską dźwięczną [Koneczna 1965: 85-88]. Podobne zjawisko z pewnymi odstępstwami miało miejsce w języku słowackim oraz czeskim; w ukraińskim i łużyckim także przed samogłoską bezdźwięczną. Ślady wzdłużenia spotykamy w białoruskim i serbochorwackim. Żadna z tych zmian nie znajduje dokładnych odpowiedników w pozostałych językach indoeuropejskich, ale jak zauważa O. von Essen [1962/1967: 210-211], w dialektach dolnoniemieckich przed końcową spółgłoską dźwięczną może nastąpić wzdłużenie samogłoski rdzennej, a tzw. ultradługość po zaniku dawnej końcówki samogłoskowej, np. *dage*, dziś /do::ox/ ‘dni’; *gheuse*, dziś /gđi:s/ ‘gęsi’. Zanik opozycji fonologicznej „krótka/długa”, znany w wielu językach i dialektach indoeuropejskich, dokonał się na całym obszarze języka polskiego.

2. *Podwyższenie i obniżenie.* Występujące w epoce staropolskiej samogłoski długie uległy w XVI wieku podwyższeniu (zwężeniu) *ā, ē, ō > a, e, o*, natomiast *ĩ/ī, ũ/ū* zidentyfikowały się ze sobą w większości dialektów z wyjątkiem kaszubskiego, gdzie krótkie *ĩ [y] ũ* uległy obniżeniu – podobnie jak to miało miejsce w językach romańskich – a następnie zidentyfikowały się ze sobą w jedną samogłoskę zredukowaną *ə*, np. *ludzie byli* /lɔ̃zɛ bɔ̃lɔ̃/ [Popowska-Taborska 1961]. Zachowane w części gwar samogłoski podwyższone (zwężone) *a, e, o*, uległy dalszym zmianom, dając *o, i~y, u* albo – jak na Mazowszu i pograniczu wschodnim – przeszły z powrotem w „czyste” *a, e* tylko *o* w większości gwar i języku literackim zidentyfikowało się z dawnym *u*, zachowując różnice w ortografii <ó>. Podwyższenie samogłosek długich znajduje liczne paralele na gruncie indoeuropejskim.

3. *Przesunięcie poziome.* Spontaniczne zmiany samogłosek tylnych w odpowiednie przednie w dialektach polskich należą do rzadkości. Jedynie na Kaszubach i Kociewiu dawne *ā > ö > ě* [Siatkowski 1965], a na zachodzie Kaszub dawne *ū > ü > i* [Lorentz 1958: 322-323] np. *trawa* /trɛ̃va/; *klucz*

/klüč~klič/. Za związkiem obu tych procesów przemawia paralelna zmiana w jońsko-attyckiej grece $\bar{a} > \bar{e}$; $\check{u}, \bar{u} > \ddot{u}$ > nowogreckie *i*, a z drugiej strony przejście łacińskich $\bar{a} > \ddot{a} > e$ oraz $\bar{u} > \ddot{u}$ w języku francuskim.

Już w okresie średniowiecza w Polsce północnej istniała tendencja do zmiany $a > e$ w sąsiedztwie *r* i *j*. Jest ona żywa do dziś na północnym wschodzie Mazowsza, por. wymowę *jagoda* /jegoda/, *rano* /reno/, *tartak* /tertak/. Śladem przedniej artykulacji \check{a} na Mazurach wschodnich jest palatalizacja poprzedzającego $\check{k}, \check{g}, \check{x}$, por. II. 2.

W Polsce zachodniej i południowej krótkie *o* wskutek prelabializacji poprzez $\underline{uo} > \underline{ue}$ w gwarach na wschód od Krakowa zbliża się do *e*, typ *krowa ma rogi* /krewa ma regi/. Zmiana $o > \ddot{o} > e$ znajduje paralele m.in. w języku albańskim i w dialektach północnowłoskich. W odwrotnym kierunku zmienia się sekwencja $i\underline{u} > 'u\underline{u}$ w niektórych gwarach na południu Polski, m.in. koło Nowego Sącza, np. *robił* /rob'uu/. O zmianie $\check{e} > 'a; e > 'o$ por. niżej I. 6.

4. *Dyftongizacja*. W dialektach polskich nie istnieją dyftongi fonologiczne, spotykamy natomiast monosylabiczne połączenia samogłosek z sonantami, czyli dyftongi fonetyczne. Na Kaszubach, zachodniej Wielkopolsce, Dolnym Śląsku oraz części Górnego Śląska dawne długie $\bar{a} > \acute{a} > a\underline{u} > o\underline{u}$. Jego przednim odpowiednikiem na nieco większym obszarze [por. Leszczyński 1969, mapa 3] jest *ei* powstałe z epentezy miękkości następującej spółgłoski, np. *ptak* /ptouk/, *w leśe* /v lejeś/, itp. Zachodniopolski zasięg tego procesu nawiązuje do „dyftongicznego” areału, który obejmuje języki czeski, łużycki, połabski, a wraz z nimi niemiecki, gdzie prawdopodobnie znajdowało się źródło dyftongizacji. Kontynuant staropolskiego \bar{o} w wyniku silnej prelabializacji przechodzi w dyftong $\underline{uo} \sim \underline{oy}$, a nawet tryftong \underline{uoy} na Kaszubach i zachodniej Wielkopolsce. Na obszarze tym pojawiają się również inne samogłoski niejednolicie artykułowane: $y > y\underline{i}$, $u > o\underline{u}$, $a > o\underline{u}$, co zapewne także pozostaje w związku z dyftongizacją w języku niemieckim.

5. *Nazalizacja*. Samogłoski nosowe są realizowane w każdej, nie licząc ewentualnego osłabienia rezonansu w wygłosie, pozycji w centralno-wschodniej Polsce i na peryferiach: południowej (Podkarpacie) i północnej (Kaszuiby). W większości gwar samogłoski nosowe rozkładają się przed zwartą na: ustna + spółgłoska nosowa, a na północnym wschodzie proces ten zachodzi również przed szczelinową, wymowa typu *język* /jenzyk/, *wąski* /vonski/. W Małopolsce północnej rezonans nosowy znika bez śladu i na tym tle pojawić się może jako hiperyzm nieetymologiczny element nosowy, m.in. w Łowickiem, Sieradzkim, np. *topór* /tompur/, *kret* /krynt/ oraz w sąsiedztwie

gwary beznosówkowej w koło Limanowej, np. *cudak* /cudęk/, *drab* /drąb/, *zapisy* /zapisy/ [Bednarczuk 1992].

Etymologiczny element nosowy może ulec antycypacji na poprzedzającą samogłoskę [Siekierska 1969], a po samogłosce nosowej pojawia się spółgłoskowy rezonans nosowy już w epoce staropolskiej typu *dąmb porąmbiony*, por. też nazwisko *Dąmbski*. To ostatnie zjawisko znajduje paralełę w języku średniofrancuskim, kiedy spółgłoskowy rezonans nosowy rozciągał się na poprzedzającą samogłoskę ustną (AN > ÑN > Ñ), co zostawiło ślad w zjawisku „liaison” wymowa typu *an avant* /ānavã/.

Przed spółgłoską szczelinową rezonans nosowy może wydzielić się w formie glajdu, który następnie ulega denazalizacji $i > \underset{\cdot}{i}$, m.in. na Warmii *gesi* /gejśi/ > /geiśi/. W podobny sposób J. Safarewicz [1938/1963] objaśnił rozwój w grece eolskiej sekwencji *onsi* w *oisi* poprzez */oñsil/ > */oinsil/, powołując się na paralełę polską.

6. *Metafonia*. Jak wiadomo w języku niemieckim „Umlaut” polega na przesunięciu (metafonii) samogłosek tylnych do przodu pod wpływem *i*, *e*, *j* w następnej sylabie. W języku polskim, i częściowo w połabskim i łuzycykim, dokonał się w podobny proces, ale w odwrotnym kierunku, zwany „przegłosem”, w wyniku którego samogłoski przednie *ě*, *e*, *ę* zmieniły się w *‘a*, *‘o*, *‘ą* przed spółgłoską przedniojęzykową twadą. Do dziś nie udało się wyjaśnić, dlaczego właśnie w tej pozycji. Pewną paralełę stanowi przebieg monoftongizacji pragermańskich dyftongów w języku staro-wysoko-niemieckim, gdzie *au* przeszło w *ō* przed *t*, *d*, *s*, *z*, *r*, *l* oraz *h*, *w*; ale *ai* > *ē* tylko przed *r*, *h*.

II. SPÓŁGŁOSKI

1. *Mieszanie szeregów spółgłoskowych*. Poza dialektem wielkopolskim, gdzie zachowały się wszystkie trzy szeregi spółgłosek przednich, w większości gwar nastąpiły różnego rodzaju uproszczenia: (A) Mazowsze, Małopolska, pn. Śląsk *š*, *ž*, *č*, *ẓ̌* > *s*, *z*, *c*, *ẓ*; (B) Warmia z przyległościami i Śląsk cieszyński *š*, *ž*, *č*, *ẓ̌* > *ṣ̌*, *ẓ̌*, *č̣*, *ẓ̣̌*; (C) Kaszuby *š*, *ž*, *č*, *ẓ̌* > *s*, *z*, *c*, *ẓ*. Dokładnych odpowiedników nigdzie nie spotykamy, nie licząc przejścia *č* > *c* na północy Rusi (wpływ ugrofiński), w nowopołabskim (wpływ dolnoniemiecki) i w północnej Dalmacji (interferencja romańska). Kolejną paralełę stanowi zmiana prabałtyckich *š*, *ž* (zachowanych w litewskim) w *s*, *z* w łotewskim oraz w staropruskim, co niektórym badaczom [por. Milewski 1956] nasunęło

przypuszczenie, że zmiana typu (A) na Mazowszu powstała w wyniku kontaktu z językiem staropruskim, a następnie rozszerzyła się na południe Polski. Zmianę typu (B) również tłumaczy się bilingwizmem na pograniczu, nie można więc wykluczyć przy typie (C) interferencji z konsonantyzmem dolnoniemieckim na Kaszubach.

2. *Palatalizacja*. Prasłowiańska tendencja do palatalizacji (I, II, III) spółgłosek welarnych k , g , x przed samogłoskami przednimi została rozszerzona na obszarze polskim na t' , d' , które w tej pozycji przeszły w $ć$, $ź$. Podobny proces dokonał się w języku łużyckim, dialekcie wschodniosłowackim, białoruskim oraz pdw. litewskiej gwarze „Dzuków” w regionie Wilna, co w sumie tworzy wspólny areał z językiem polskim jako centrum innowacji.

Na Kaszubach i w sąsiednich gwarach na południe po rzekę Noteć nastąpiła tzw. IV palatalizacja nowych k' , g' , $x' > ć$, $ź$, $ś$ lub $č$, $ž$, $š$, a na Mazurach wschodnich k' , g' , x' , przed dawnym krótkim $ǣ$ (wymawianym często, ale nie powszechnie, jak $/ä/-/e/$) zmieniają się w k' , g' , x' , wymowa typu *matka* $/matk'a/$, *droga* $/drog'a/$, *mucha* $/mux'a/$. Możliwości takiej nie rozważano dotychczas w dyskusji nad pochodzeniem praindoeuropejskich k' , g' , $g'h$.

Rozbudowana w językach wschodniosłowiańskich – podobnie jak w bałtyckich i w ugrofińskim – korelacja palatalności uległa w języku polskim (a w jeszcze większym stopniu w czeskim) znacznemu ograniczeniu, co zbliża je do areału zachodnioeuropejskiego. Ale dialekty Polski północnej, zwłaszcza Mazowsze, Podlasie i Suwalszczyzna należą do areału pnw.europejskiego, gdzie palatalność jest jednym z wykładników tzw. konfluentności [por. Sawicka 1983].

3. *Epenteza palatalności*. W gwarach północnopolskich, prawie wszędzie poza Wielkopolską, palatalny element spółgłosek wargowych p' , b' , v' , m' przechodzi w spirant j , typ (A) pj , bj , vj , mj . W centrum tego areału połączenia te ulegają dalszym przekształceniom. Na południowych Kaszubach, Mazurach i środkowym Mazowszu j przechodzi w palatalny spirant tylnojęzykowy, typ (B) px' , $b\gamma'$, vz' , mn' . A na Kurpiach i Mazurach zachodnich rezultatem palatalności jest spirant środkowojęzykowy, typ (C) ps' , bz' , $(v)z'$, $(m)n'$. Poza odległą czasowo i o odmiennych rezultatach epentezą l' w prasłowiańskich pj , bj , vj , $mj > pl'$, bl' , vl' , ml' , najbliższą typologicznie paralelą jest zmiana zmiękczonej przed samogłoską przednią spółgłosek wargowych w języku rumuńskim (centrum w Mołdawii) p' , b' , v' , $m' > pk'$, bg' , vg' , mn' (XVI w.) $> k'$, g' , i/g' , n' . Podobny proces zaszedł w językach zachodnioromańskich, gdzie po zmianie łac. $i > j > ž/ž$ połączenia pi , bi ,

vi, *mi* dają w retoromańskim *pt'*, *bd'*, *mĵ*, a we francuskim *p(š)*, *(b)ž*, *nž*. Za pomocą epentezy palatalności objaśnia się greckie nieetymologiczne *t* w grupie *pt* ?[pt'] < *pi*, np. πτῶω 'pluję' = lit. *spjauti*, słow. *pljuti*, itd. Najszerszy zasięg ma zmiana *m' > mn'*; została bowiem poświadczona na południu Polski, w języku ukraińskim, a w epoce historycznej w czeskim i rosyjskim [Bednarczuk 1999].

4. *Spirantyzacja półsamogłosek*. Praindoeuropejskie *i*, *u* zachowane na ogół w językach antycznych (a do dziś m.in. w angielskim, litewskim, białoruskim) dały w większości języków współczesnych (m.in. w romańskich, nowogreckim, niemieckim i w centralnym areale słowiańskim) spiranty *j*, *v*. Na gruncie polskim zachowało się śladowo *u* w postaci bilabialnego *w* na peryferii północno-zachodniej. Status fonologiczny *j* [i] w języku literackim jest przedmiotem dyskusji, natomiast w znacznej części gwar, jak wykazał Z. Leszczyński [1969], jest to samodzielny fonem, realizowany w większości gwar północnopolskich jako spirant (por. I, 3). Na tym tle zrozumiałe staje się podwojenie nagłosowego *j* - > *jj*- w kilku formach czasownika *jeść* na Mazowszu bliższym i północnej Małopolsce, co autor interpretuje jako grupę spółgłoskową (jednolicie artykułowaną). Również na Mazowszu spotykamy okazjonalne wahania (bilabialnego) *w* / *b* w różnych pozycjach [Friedrich 1937]. Natomiast dość częste przykłady wymiany *v* / *b* na Kaszubach [Handke 1993] znajdują paralelę i objaśnienie w podobnym wahanii w dialektach dolnoniemieckich.

5. *Upraszczenie grup spółgłoskowych*. W gwarach polskich przebiega w sposób zróżnicowany powiązany z sąsiedztwem słowiańskim: na Mazowszu i Podlasiu, podobnie jak na obszarze białoruskim, dobrze zachowują się dawne i powstają nowe grupy spółgłoskowe (por. II, 3). Natomiast na południu i zachodzie Polski zachodzą, przypominające rozwój czeski, liczne i różnorodne uproszczenia: *stř*, *tř*, *zdř*, *dř* > *šč*, *č*, *žž*; *rs*, *rš*, *rz*, *rž* > *ř*; *šš* > *š*; *kk* > *k*. Po spółgłosce znika często *u* powstałe z *ł*, a wygłosowe *-ść*, *-śń* > *-ś*. Tu również pojawić się mogą dysymilacje i metatezy, głównie spirantów w sąsiedztwie płynnych [Leszczyński 1978], m.in. *vš'* - > *š'v'* - > *š* / *ś*-, np. st.pol. *wszytek*, *sz(w)YTEK*, gwarowe *šyćko*, *syc'ko* [Karaś 1957]. Nawiązania w areale niemiecko-czesko-słowacko-ukraińskim znajduje południowo-zachodnia zmiana grupy *nk* w *ŋk* [Nitsch 1934]. A spotykane na zachodzie Polski przejście grup *šř*, *žř* w *stř*, *zdř*, omówione skrupulatnie przez Z. Leszczyńskiego [1978: 10-39], nie pozostaje wprawdzie w bezpośrednim związku, ale znajduje paralele w gwarach wschodnioliteńskich, np. *aušra* / *auštra* / 'jutrze-

ka' oraz w przedhistorycznej zmianie praindoeuropejskiego *sr* > *str* w celtyckim, germańskim, bałto-słowiańskim oraz paleobałkańskim.

III. FONETYKA WYRAZU

1. *Sygnaty początku i końca wyrazu*. Odziedziczona z epoki prasłowiańskiej tendencja do protezy nagłosowej samogłoski przez *i̇*- lub *u̇*- jest żywa do dziś w gwarach polskich, ale w nieco odmienny sposób realizowana: przed samogłoskami zaokrąglonymi *o*-, *u*- jest to zwykle prelabializacja w postaci *u̇*-. Obejmuje ona gwary południowo-zachodniej Polski, przechodząc na obszar czesko-łużycki (na Krajnie i w Czechach w postaci spirantu *v*- przed *o*). Przed innymi samogłoskami, jak zauważa B. Grabka [1998], jest to najczęściej *j*- / *i̇*-: głównie Wielkopolska, oraz *h*-: Śląsk, Dolne Łużyce, Kaszuby (wpływ niemiecki?) i południowo-wschodnia Polska (wpływ ukraiński).

Spółgłoski na początku wyrazu nie ulegają poważniejszym zmianom, daje się zauważyć jedynie słaba tendencja do ich wzmacniania w tej pozycji. Przejawem jej jest omówione wyżej podwojenie *j*- [por. Koneczna 1965: 162] w niektórych formach czasownika *jeść* oraz uzwarzenie nagłosowego spirantu, głównie przed następującą płynną, np. *stota* /*l*stota/, *stonecznik* /*l*stonecznik/, *szpak* /*l*czpak/; wyrazy *dzwon* i pokrewne, *dźwięk* (wobec odziedziczonych, peryferyjnych form z *zv*-) weszły do języka literackiego [por. Leszczyński 1978: 52-75].

Ubezdźwięcznienie wygłosowych spółgłosek dźwięcznych należy traktować jako ich osłabienie, natomiast południowopolska zmiana wygłosowego *-x* > *-k* jest przewencyjnym wzmocnieniem skłonnej do zaniku spółgłoski w tej pozycji. W gwarze kurpiowskiej po wygłosowej spółgłosce zwartej pojawić się może okazjonalnie samogłoska paragogiczna, np. *bat* /batð/, *warg* /wargð/ [Friedrich 1955: 77], co znajduje paralełę systemową w języku sardyńskim.

2. *Sandhi*. Osobliwością gwar południowo-zachodniego areалу gwar polskich (Małopolska, Śląsk, Wielkopolska) oraz wymowy literackiej na tym obszarze jest udźwięcznienie (i zachowanie dźwięczności) spółgłosek wyrazu poprzedniego przed samogłoską i sonantem następnego wyrazu. Do tego samego areálu należy cały język słowacki oraz gwary zachodnioukraińskie, południowoczeskie i wschodniomorawskie. Paralełę znajdujemy w staroindyjskim *sandhi* zdaniowym oraz z odwrotnym kierunkiem zmorphologizowanego upodobnienia we francuskim „liaison” i celtyckiej lenicji inicjalnej.

Jak zauważa Z. Leszczyński [1967: 221-222], epentetyczne *i-/j-* pojawia się przed nagłosowym *ś-* po samogłosce poprzedzającego przyimka: *do_iśm'erci*, *do_iśrotka*, i ta postać nagłosu została uogólniona w małopolsko-śląskich formach wyrazów *szczaw /jscawl*, *środa /jsšoda*, *srebro /jšybło*. Pewną paralelę do tego zjawiska stanowi protetyczne *i-* (*e-*) przed nagłosową grupą *s* + spółgłoska w ludowej łacinie, np. *i-smaragdus*, *i-Smyrna*, i części języków romańskich; w obu wypadkach mamy do czynienia z usuwaniem nagłosowej grupy spółgłoskowej rozpoczynającej się od spirantu.

3. *Akcent*. W większości gwar polskich poza północną kaszubszczyzną, gdzie zachował się akcent ruchomy, przycisk jak w języku literackim pada na sylabę przedostatnią, podobnie w dolnołużyckim i wschodniosłowackim. Ustabilizowany akcent języków zachodniosłowiańskich tworzy wspólny areal z językami germańskimi i romańskimi, w przeciwieństwie do języków południowo- i wschodniosłowiańskich, gdzie jak w litewskim zachował się akcent ruchomy.

WNIOSKI KOŃCOWE

Jak z powyższego przeglądu ważniejszych procesów fonetycznych w gwarach polskich wynika, większość z nich znajduje paralele w innych językach i dialektach indoeuropejskich. Niektóre dotyczą całych serii zmian, np. sposoby wydzielenia epentezy miękkości po spółgłoskach wargowych w romańskim (II, 3), inne odnoszą się tylko do pewnych szczegółów, ale rzucają światło na procesy postulowane dla epoki przedhistorycznej (I, 1; I, 6; II, 2; II, 5). Trzeba jednak podkreślić, że najbardziej charakterystyczne innowacje języka i dialektów polskich (przegłosy, mazurzenie, *sandhi*) nie znajdują na gruncie indoeuropejskim dokładnych odpowiedników, jedynie przybliżone paralele.

Co się tyczy wspólnych z innymi językami areałów, to poza licznymi nawiązaniem do sąsiednich języków i dialektów zachodniosłowiańskich oraz białoruskiego i ukraińskiego, zwracają uwagę pewne podobieństwa do niemieckiego obszaru językowego (I, 1; I, 4; II, 4; III, 3) obejmujące częściowo również język czeski i łużycki.

BIBLIOGRAFIA

- B e d n a r c z u k L. (1992), Uwagi o zjawisku wtórnej nosowości w gwarach polskich, w: *Studia z dialektologii polskiej i słowiańskiej* (in memoriam A. Zareba), Warszawa, s. 51-54.
- B e d n a r c z u k L. (1996), Polskie „mazurzenie” i północnoruskie „cokanie” w kontekście bałtyckim i zachodniofińskim, w: *Collectanea slavica* (in honorem H. Leeming), Kraków, s. 235-240.
- B e d n a r c z u k L. (1999), Słowiańskie *l'* epentetyczne w perspektywie porównawczej, w: *Studia językoznawcze ofiarowane K. Polańskiemu*, Katowice, s. 247-254.
- B e d n a r c z u k L. (2000), Czy istnieją wpływy niemieckie w fonetyce czeskiej?, w: *Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane T. Orłóś*, Kraków, s. 47-56.
- D e j n a K. (1973), *Dialekty polskie*, Wrocław.
- E s s e n O. von (1962/1967), *Allgemeine und angewandte Phonetik*, Berlin / *Fonetyka ogólna i stosowana*, Warszawa.
- F r i e d r i c h J. (1937), Fonetyczna wymiana *b//w, p//φ* w świetle materiału mazowieckiego, „Sprawozdania Komisji Językowej TNW”, I, s. 42-59.
- F r i e d r i c h J. (1955), *Gwara kurpiowska. Fonetyka*, Warszawa.
- F u r d a l A. (1955), *Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych miękkich*, Wrocław.
- F u r d a l A. (1964), *O przyczynach zmian głosowych w języku polskim*, Wrocław.
- G r a b k a B. (1996), Problem protezy nagłosowej w gwarach polskich, w: *Studia dialektologiczne*, t. I, Kraków, s. 151-156.
- G r a m m o n t M. (1933), *Traité de phonétique*, Paris.
- H a n d k e K. (1993), Oboczność *b/v* w gwarach kaszubskich i sąsiednich, w: *Studia linguistica* (in memoriam Z. Stieber), Wrocław, s. 67-77.
- K a r a ś M. (1957), Ze studiów nad polskimi grupami spółgłoskowymi: nagłos zamimka *wszy(s)tek*, „Biuletyn PTJ” XVI, s. 115-144.
- K o n e c z n a H. (1965), *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*, Warszawa.
- K o w a l s k a A. (1991), *Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych*, Warszawa.
- L e s z c z y ń s k i Z. (1967), Fonologiczna wartość dźwięku *j* we współczesnej polszczyźnie kulturalnej i w gwarach, „Biuletyn PTJ” XXV, s. 217-226.
- L e s z c z y ń s k i Z. (1969), *Studia nad polskimi grupami spółgłoskowymi*, t. I: *Gwarowe grupy z -j- na tle polszczyzny ogólnej*, Kraków.
- L e s z c z y ń s k i Z. (1978), *Kierunki zmian w grupach spółgłoskowych typu Sr oraz rS w świetle geografii językowej*, Wrocław.
- L o r e n t z F. (1958), *Gramatyka pomorska*, t. I: *Fonetyka*, Wrocław.
- MAGP (1957-1970), *Mały atlas gwar polskich*, t. I-XII, Wrocław.
- M a ł e c k i M. (1929), *Cakawizm z uwzględnieniem zjawisk podobnych*, Kraków.
- M i l e w s k i T. (1956), *Chronologia i przyczyny mazurzenia*, „Zeszyty Naukowe UJ”, X. *Filologia*, II, s. 5-57.
- N i t s c h K. (1923), *Dialekty języka polskiego*, w: *Gramatyka języka polskiego*, Kraków.

- N i t s c h K. (1934), Przejście *-nk-* w *-ŋk-* w związku z genezą polskiego języka literackiego, „Biuletyn PTJ” IV, s. 4-8.
- P o p o w s k a - T a b o r s k a H. (1961), Centralne zagadnienia wokalizmu kaszubskiego, Wrocław.
- S a f a r e w i c z J. (1938/1963), Sur le traitement éolien du groupe *ns*, „Prace Filologiczne” XVII, z. 1, s. 195-198.
- S a w i c k a I. (1983), Niektóre słowiańskie paralele fonetyczne, „Z polskich studiów slawistycznych” VI, nr 1, s. 339-345.
- S e r e b r e n n i k o v B. (1974), Verojatnostnyje obosnovanija v komparativistike, Moskva.
- S i a t k o w s k i J. (1965), Geografia kontynuantu *á* w kaszubszczyźnie na podstawie dawniejszych opracowań, w: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, t. V, s. 407-413.
- S i e k i e r s k a K. (1969), Wtórna nosowość antycypacyjna w języku polskim, „Prace Filologiczne” XIX, s. 29-40.
- S t i e b e r Z. (1969), Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fologia, Warszawa.
- T a g l i a v i n i C. (1972), Le origini delle lingue neolatine, Bologna.
- T r u b e t z k o j N. (1939), Grundzüge der Phonologie, Praha.
- U r b a ń c z y k S. (1962), Zarys dialektologii polskiej, Warszawa.

THE INDO-EUROPEAN PARALLELS OF THE POLISH DIALECT PHONETIC PROCESSES

S u m m a r y

The paper seeks to make a typological interpretation of the more important phonetic processes, which have occurred in Polish local dialects, their confrontation with parallel phenomena in other Indo-European languages and dialects. Some of those parallels deal with the whole series of changes, other refer only to some details, but shed light on the processes postulated for a pre-historic epoch. One should emphasize here that the most characteristic innovations in the Polish language and its dialects (vowel mutation, consonant shift external sandhi) do not have in the Indo-European languages exact counterparts, but merely approximate parallels. As regards areas common to other languages, apart from numerous references to neighbour languages, West-Slavonic dialects, Byelorussian and Ukrainian, there are some similarities to the German linguistic area, embracing partly also the Czech and Luzatian languages.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: fonetyka, paralela, przegłos, palatalizacja, sandhi.

Key words: phonetics, parallel, vowel mutation, palatalization, sandhi.